

EPHEMERIS NAPOCENSIS

XXXV

2025

ROMANIAN ACADEMY
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND HISTORY OF ART CLUJ-NAPOCA

EDITORIAL BOARD

Editor: Coriolan Horațiu Opreanu

Members: Sorin Cociș, Vlad-Andrei Lăzărescu, Ioan Stanciu, Aurel Rustoiu

ADVISORY BOARD

Mihai Bărbulescu (Cluj-Napoca, Romania); Alexander Bursche (Warsaw, Poland); Falko Daim (Mainz, Germany); Andreas Lippert (Vienna, Austria); Bernd Päffgen (Munich, Germany); Marius Porumb (Cluj-Napoca, Romania); Alexander Rubel (Iași, Romania); Peter Scherrer (Graz, Austria).

Responsible of the volume: Coriolan Horațiu Opreanu

În țară revista se poate procura prin poștă, pe bază de abonament la: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, P. O. Box 5–42, București, România, RO–76117, Tel. 021–411.90.08, 021–410.32.00; fax. 021–410.39.83; RODIPET SA, Piața Presei Libere nr. 1, Sector 1, P. O. Box 33–57, Fax 021–222.64.07. Tel. 021–618.51.03, 021–222.41.26, București, România; ORION PRESS IMPEX 2000, P. O. Box 77–19, București 3 – România, Tel. 021–301.87.86, 021–335.02.96.

EPHEMERIS NAPOCENSIS

Any correspondence will be sent to the editor:
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE ȘI ISTORIA ARTEI
Str. M. Kogălniceanu nr. 12–14, 400084 Cluj-Napoca, RO
e-mail: choprean@yahoo.com

All responsibility for the content, interpretations and opinions
expressed in the volume belongs exclusively to the authors.

DTP și tipar: MEGA PRINT
Coperta: Roxana Sfârlea

© 2025 EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, București 76117
Telefon 021–410.38.46; 021–410.32.00/2107, 2119

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE ȘI ISTORIA ARTEI

EPHEMERIS NAPOCENSIS

XXXV
2025

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

SUMAR – SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

STUDIES

- ALEXANDRA PEDA, LIGIA RUSCU, IOAN MUNTEAN
And they shall beat their swords into ploughshares. Where did the veterans from the Eastern Balkan provinces settle?.....7
- SERGEY TORBATOV
Transmarisca. Stratigraphy, chronology, topography..... 89
- ONORIU-MIHAI RUS
Late Bronze Age hair rings of the Sântana-Şărmăşag type.....151

ARCHAEOLOGICAL AND EPIGRAPHICAL NOTES

- MAREK OLEŹDZKI
Participation of representatives of the Przeworsk and Wielbark cultures in the Marcomannic Wars: an examination of historical and archaeological evidence.....179
- VLAD-ANDREI LĂZĂRESCU, KATALIN VÁGÓ,
SERGIU-TRAIAN SOCACIU, SORIN ILIE COCIŞ
Tile-stamps of *Optatianal/Sutor*. An update.....201
- OANA TODA, GIANINA-DIANA VARGA
Burial grounds between ecclesiastical and lay administration in 16th – and early 17th-century Cluj: churchyard archaeology in Farkas Street and its historical context.....229

REVIEWS

- Zsolt Körösfői, *Marosszentanna. Sântana de Mureş. Late imperial cemetery at the Mureş*. Nyíregyháza 2024, 184 p., 129 Figs. and 11 Plates, ISBN 978–615–5619–30–4 (Vlad-Andrei Lăzărescu)..... 285
- Martina Pauli, *Die römischen Fibeln der frühen und mittleren Kaiserzeit aus Augsburg*, *Augsburger Beiträge zur Archäologie* 10, 2024, 387 pp., gegründet von Lothar Bakker, herausgegeben von Sebastian Gairhos und Michaela Hermann, Römisches Museum/Stadtarchäologie Augsburg, Wißner-Verlag, Augsburg, ISBN 978–3–95786–378–2 (Sorin Cociş).....305

Klára P. Fischl (Ed.), <i>Bronze Age Landscape at Gelej. Archaeological researches at Gelej-Pincehát, Gelej-Kanális dűlő and Gelej-Beltelek dűlő</i> . Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 391, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH (Bonn 2023), 531 pagini, ISBN 978-3-7749-4408-4 (Florin Gogâltan).....	311
Svend Hansen, <i>Macht der Steine – Steine der Macht. Menhire, Stelen und Statuen zwischen dem 5. und 3. Jahrtausend v. Chr. Archäologie in Eurasien</i> , Band 43. Habelt Verlag (Bonn 2025), 466 Seiten mit 745 Abbildungen und 10 Tafeln, ISBN 978-3-7749-4472-5 (Florin Gogâltan).....	317
Robert Staniuk, <i>Tradition and Practice. Study on Pottery, Chronology and Social Dynamic of the Hungarian Bronze Age</i> , Dr. Rudolf Habelt, Bonn, 2020, 576 p., 351 fig., 22 tables, 116 pl., ISBN 978-3-7749-4258-5 (Miruna Ana Oana).....	323
Abbreviations that can not be found in Bericht der Römisch-Germanische Kommission.....	327
Guidelines for “Ephemeris Napocensis”	331
Reviste publicate la Editura Academiei Române.....	333

Robert Staniuk, *Tradition and Practice. Study on Pottery, Chronology and Social Dynamic of the Hungarian Bronze Age*, Dr. Rudolf Habelt, Bonn, 2020, 576 p., 351 fig., 22 tables, 116 pl., ISBN 978-3-7749-4258-5

Acest volum reprezintă o parte din proiectul polonez-maghiar-german, realizat pentru studierea așezării multistratificate de la Kakucs-Turján între 2013 și 2017. Proiectul reprezintă o colaborare între cercetători de la Universitatea Adam Mickiewicz din Poznań, Academia Maghiară de Științe din Budapesta și Universitatea din Kiel, fiind, de asemenea, finanțat de Centrul Național de Știință al Poloniei (NCN 2012/05/B/HS3/03714), Academia Maghiară de Științe (Natural Fund 3234/261; Lendület/Momentum Mobility Project LP2015-3), Fundația Germană pentru Cercetare (GSC 608; CRC 1266, 290391021), și landul Schleswig-Holstein (JMA 1013 06 685 20).

Lucrarea începe cu o *Prefață* (p. 9) redactată de editorii acestei serii de volume, lucrarea de față reprezentând volumul II, și anume teza de doctorat a autorului, privind procesele de formare și legătura dintre tradiție și practică din perspectiva analizei ceramicii sitului. Aceasta este urmată de o *Prefață* (p. 11) semnată de către cercetătorii principali ai Expediției Arheologice Kakucs, Mateusz Jaeger, Gabriella Kulcsár, Johannes Müller și Nicole Taylor. Aceștia evidențiază pe scurt importanța investigării așezărilor multistratificate și evoluția publicațiilor având în vedere progresul acestui proiect. Un prim volum a fost publicat în 2018 conținând informații generale legate de sit. Lucrarea lui Robert Staniuk constituie cel de-al doilea volum (Kakucs-Turján II), prezentând rezultatele analizei ceramice cu un accent pe investigarea diacronică a producției, consumului și depunerii ceramicii în raport cu transformarea modului de ocupare a așezărilor. Într-un final, autorul prefațează volumul cu o expunere a colaborărilor întreprinse pentru realizarea proiectului Kakucs și a acestei lucrări (p. 13-14).

Introducerea (p. 17-19) prezintă o scurtă privire de ansamblu asupra epocii bronzului european și a proceselor de formare a așezărilor multistratificate și a comunităților respective. De asemenea, este prezentat și un rezumat al celor 12 capitole care alcătuiesc acest volum. Obiectivul acestei lucrări este de a înțelege dezvoltarea socială a sitului Kakucs-Turján, prin examinarea relației dintre tradiție și practică ca fenomen sociologic, studiul bazându-se pe analiza observațiilor stratigrafice și pe analiza ceramicii.

Capitolul 2, intitulat „Tradiție și practică – o sinteză teoretică” (*Tradition and practice – a theoretical outline*) (p. 21-34), constituie, după cum reiese și din titlu, un fundal teoretic al scopului lucrării, relația dintre tradiție și practică. Pentru începutul acestui capitol, autorul a compilat o serie de afirmații dispuse în ordine cronologică, cu privire la considerentele anumitor autori în legătură cu ceea ce consideră aceștia ca fiind tradiție.

În capitolul 3, „Stadiul actual al cercetărilor privind Bazinul Carpatic în epoca timpurie și mijlocie a bronzului” (*State of the art on the Carpathian Basin in the Early and Middle Bronze Age*) (p. 35-67) sunt expuse entitățile culturale și cronologia acestora, relevante pentru stadiul cercetărilor privind epoca timpurie și mijlocie a bronzului în Bazinul Carpatic. În primele rânduri, autorul oferă și structura acestui capitol.

În secțiunea finală a acestui capitol, Staniuk vorbește despre propunerea lansată de către G. Szabó asupra unei revizuirii și organizării culturale pentru epoca timpurie și mijlocie a bronzului.

Au fost colectate informații care au fost utilizate pentru a elabora curbe de calibrare pentru întreaga macroregiune și pentru fiecare dintre grupurile spațiale identificate. Două modele au fost dezvoltate, și anume, unul nefiltrat (modelul 1), care include toate datele radio-carbon, și unul filtrat (modelul 2), din care au fost eliminate toate probele necunoscute. Pentru modelul 1 au fost utilizate 315 date aparținând unui număr de 11 grupuri spațiale, iar pentru modelul 2, au fost utilizate 140 de date aparținând a opt grupuri spațiale.

Capitolul 4, „Kakucs-Turján – studiu de caz” (*Kakucs-Turján – case study*) (p. 69–86) prezintă obiectivele inițiale și rezultatele proiectului de cercetare, precum și microregiunea din care face parte situl de la Kakucs-Turján. În această așezare au fost realizate atât săpături arheologice cât și investigații geomagnetice care au evidențiat prezența unei diviziuni tripartite funcționale a spațiului formată dintr-un sistem complex de șanțuri interioare și exterioare. În urma studiului magnetometric, au identificat structura șanțului și trei spații specifice cu diferite tipuri de activități, pe care le-au denumit zonele A, B și C.

O secțiune cu o scurtă descriere a descoperirilor generale, cu accent pe documentarea caracteristicilor și observații privind împrejurimile zonei excavate, precedează un subcapitol unde autorul descrie fiecare plan în parte, creionând contextele și cronologia acestora. Săpăturile arheologice efectuate între 2013 și 2016 au scos la iveală 339 de complexe arheologice, distribuite pe 14 planuri, într-o secțiune care măsoară 109,907m². Dintre aceste 14 planuri, 11 dintre ele reprezentau faze de locuire, datate între aproximativ mijlocul mileniului al treilea î.e.n. și mijlocul mileniului al doilea î.e.n., și 3 nivele de amenajare. Aceste descrieri sunt acompaniate de planșe pentru o mai bună înțelegere și clarificare a situației din fiecare plan. Această zonă de locuire (A) a fost utilizată în mod continuu, dar practicile de ocupare au suferit modificări.

Capitolul se încheie cu o secțiune despre descoperirile care au fost scoase la iveală în zona A, și o secțiune cu descrierea modelului sintetic, realizat de autor, al elementelor așezărilor multistratificate și materializarea acestora în contextul arheologic. Trei aspecte principale constituie acest model, și anume, peisaj, subzistență și materialitate.

În ceea ce privește ansamblul ceramic, s-a pus accent pe caracterizarea generală a tipurilor de vase descoperite și pe examinarea calitativă a modelului de fragmentare de-a lungul timpului. Cercetările secvențelor stratigrafice și a descoperirilor arheologice au dus la concluzia că activitățile așezării s-au concentrat pe stilul de viață agricol, iar analiza zooarheologică a confirmat economia agrară cu o preferință pentru animalele domestice.

Capitolul 5, „Metodologie” (*Methodology*) (p. 87–96) descrie metodele folosite pentru a reconstitui istoria așezării și metodele statistice. Secțiunea a fost excavată pe baza unui sistem de griduri, iar pentru descoperiri a fost gândit un sistem de clasificare cu două unități principale: descoperiri selectate (*selected finds*) și descoperiri în masă (*mass finds*). Două metode au fost, de asemenea, folosite pentru analiza ceramicii, și anume, analiza macroscopică și microscopică. În ultima secțiune a capitolului autorul vorbește despre metode statistice, acesta folosind atât statistici univariate, pentru a caracteriza aspectele cantitative ale fenomenelor izolate, cât și statistici multivariate, datorită dimensiunii setului de date și a variabilelor documentate pentru studiul său.

Următoarele trei capitole se concentrează pe examinarea ansamblului ceramic, începând cu analizarea formelor vaselor întregi și reconstituite în capitolul 6, „Analiza formei vasului” (*Vessel form analysis*) (p. 97–146). Acest capitol debutează cu o conturare a formelor vaselor asociate cu epoca bronzului în Bazinul Carpatic, urmată de o prezentare generală a metodologiei utilizate în cadrul acestui studiu, și o prezentare a formelor distincte, fiecare dintre acestea fiind supuse unei analize cronologice și sociale. Autorul a clasificat obiectele ceramice descoperite în acest sit în formele vasului, formele „non-vas” și obiecte neterminale. În comparație cu formele vasului, aceste forme „non-vas” sau *non-vessel forms*, au avut dificultăți reduse în clasificare, dar

interpretările funcționale erau mult mai dificile. Acest capitol este de asemenea prevăzut cu un catalog al formelor fiecărui tip de vas din cele trei categorii, cu ilustrații și descrieri.

Analiza ceramică continuă în capitolul 7, „Analiza părții vasului” (*Vessel part analysis*) (p. 147–176) cu partea de proveniență a vaselor. Pentru a investiga schimbările pe termen lung în ceea ce privește producția ceramică în această așezare, autorul a încercat să reorienteze atenția de la forme funcționale bine păstrate la părți distincte ale vaselor. Această clasificare bazată pe practică a amplificat continuitatea generală a procesului cultural, ceramica de la Kakucs-Turján a fost astfel caracterizată de o stabilitate a formelor vaselor. Asemeni capitolului anterior, și acesta dispune de ilustrații și descrieri pentru tipurile diferite aparținătoare fiecărei părți a vasului.

Precum și în capitolele precedente, și capitolul 8, „Analiza decorului” (*Decoration analysis*) (p. 180–278) este prevăzut la început cu o scurtă discuție privind analiza stilistică și metodologiile esențiale utilizate în Bazinul Carpatic. Urmează câteva secțiuni despre metodologia folosită, variabilele determinate, analiza tipo-cronologică și implicațiile sociale, abordând ideile comune privind utilitatea ceramicii decorate pentru studiul proceselor sociale și cronologiei epocii bronzului.

A fost subliniat aici și modul în care a fost realizat decorul, precum și poziționarea acestuia pe vase. Ornamentația a fost clasificată în șase grupuri de tehnici decorative, inciziile dovedindu-se a fi tehnica principală utilizată pe parcursul întregii existențe a așezării. Nici din acest capitol nu lipsește catalogul diferitelor elemente și motive decorative, cu o expunere a poziționării cronologice a anumitor motive.

O ultimă secțiune a acestui capitol este reprezentată de tiparele decorative, și anume combinații de motive identificate pe fragmentele ceramice. Această secțiune se deschide cu un catalog al acestor diferite combinații, urmat de discuții pe baza distribuției tiparelor, o investigație diacronică și o examinare a complexității tiparelor. În urma acestor analize s-a ajuns la concluzia că există o reproducere constantă a modelelor de-a lungul istoriei așezării, indicată de distribuția modelelor recurente, iar modelele decorative erau adesea structurate astfel încât să se utilizeze cel puțin două tehnici de decorare diferite. Studiarea relației dintre motivele decorative și părțile vasului indică o preferință generală pentru decorarea părților superioare ale vaselor cu elemente care au proprietăți structurale.

Scopul capitolului 9, „Analiza tehnologică” (*Technological analysis*) (p. 279–319) este de a investiga traiectoria pe termen lung a procesului de producție al generațiilor successive de locuitori din așezarea de la Kakucs-Turján. Astfel, acest capitol se concentrează pe aspecte privind pregătirea, formarea, tratamentul suprafeței și arderea vaselor, structura acestuia urmând principiile secvenței de producție. Reconstituirea modelelor generale din secvența de producție a ceramicii a dovedit stabilitatea acestuia de-a lungul timpului.

Robert Staniuk folosește statisticile multivariate în capitolul 10, „Ceramica de la Kakucs-Turján – considerații cronologice” (*Pottery of Kakucs-Turján – chronological considerations*) (p. 321–330) pentru a cerceta tendințe pe termen lung, folosind posibilele relații dintre tipurile părților vaselor și decorații.

Cel de-al 11-lea capitol are în vedere „Ceramica de la Kakucs-Turján în context” (*Pottery of Kakucs-Turján in context*) (p. 331–371). Prin studierea ceramicii, autorul examinează modelele de distribuție în timp și spațiu, drept modalitate de documentare a istoriei sitului și a practicilor sociale locale, specifice pentru fiecare plan/fază. Pentru faza Kakucs 02, distribuția spațială argumentează faptul că zona nordică a secțiunii era folosită pentru resturi sau deșeuri, în vreme ce partea sudică era lăsată liberă pentru alte activități ale așezării. Contextualizarea descoperirilor date în faza Kakucs 03 indică dovezi substanțiale ale unei transformări în modelul de rotație a zonelor de locuire și activitate, autorul afirmând faptul că ar putea fi o schimbare intenționată a utilizării zonei, permițând mutarea activităților în interiorul spațiului de

așezare. Sfârșitul acestui capitol constă din analiza arderii secundare a materialului ceramic și distribuția sa spațială.

Capitolul 12, și anume cel final, „Kakucs-Turján – tradiție și practică” (*Kakucs-Turján – tradition and practice*) (p. 381–401) se deschide cu o discuție legată de modificările peisajului din fiecare fază a așezării. Tot aici sunt prezentate și cele patru modele posibile ale istoriei așezării care au fost elaborate, care într-un final au fost limitate la doar două dintre ele, și anume, un model neregulat în care mai întâi a fost construit șanțul exterior, zona delimitată a fost ocupată și abia mai târziu a fost împărțită prin construirea șanțurilor secundare, și un model extins în care întreaga zonă era supusă unor forme diferite și în continuă schimbare de utilizare a suprafețelor, în care șanțurile transformau utilizarea inițială a zonelor respective. Acest capitol aduce la un loc toate informațiile colectate în capitolele precedente, pentru a realiza o legătură între tradiție și practică de-a lungul generațiilor locuitorilor de la Kakucs-Turján.

Toate capitolele acestui volum debutează cu o scurtă descriere a discuțiilor prezentate în capitolele respective, și se încheie cu un rezumat al constatărilor sub forma unor concluzii finale. Impresionanta listă bibliografică (p. 429–446) este precedată de patru rezumate redactate în engleză, germană, maghiară și poloneză (p. 403–428). Într-un final, teza lui Robert Staniuk se încheie cu un raport petrografic al ceramicii provenite dintr-un sit de epoca mijlocie a bronzului de la Kakucs-Turján (p. 447–458), și cele 116 planșe reprezentând desenele grafice ale ansamblului ceramic de la Kakucs-Turján. Pe lângă acestea, autorul a realizat și o planșă cu matricea Harris publicată anterior într-un alt volum.

Adăugând toate volumele realizate în cadrul acestui proiect, s-a conturat o prezentare integrală și amănunțită a rezultatelor investigațiilor unui sit complex multistratificat de epoca bronzului. Așa cum afirmă și autorul, publicarea mai multor studii detaliate ale diferitelor așezări aparținând epocii timpurii și mijlocii a bronzului, va permite o comparație cronologică a modelelor de habitat și a traiectoriilor lor istorice.

Miruna Ana Oana